

Отримано: 28 лютого 2021 р.

Прорецензовано: 15 березня 2021 р.

Прийнято до друку: 22 березня 2021 р.

e-mail: oed0305@ukr.net

DOI: 10.25264/2311-5149-2021-20(48)-112-117

Дубовик О. Ю. Вектори антиризикових заходів держави у сфері оподаткування. Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка» : науковий журнал. Острог : Вид-во НаУОА, березень 2021. № 20(48). С. 112–117.

УДК: 336.02:338.246.025

JEL-класифікація: H2

ORCID-ідентифікатор: 0000-0003-4668-4738

Дубовик Ольга Юхимівна,кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів
Одеського національного економічного університету**ВЕКТОРИ АНТИРИЗИКОВИХ ЗАХОДІВ ДЕРЖАВИ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ**

У статті узагальнено існуючі концептуальні підходи до трактування дефініції «податковий ризик». Досліджено рівень тіньової економіки в Україні. Розглянуто причини існування податкових ризиків для держави та деякі аспекти їх прояву: зловживання податковими пільгами та преференціями, контрабанда, відтік капіталів через офшори, укладання угод з фіктивними фірмами. Визначено основні напрями боротьби з ухиленням від оподаткування.

Ключові слова: податкові ризики, тіньова економіка, контрабанда, офшор, фіктивне підприємництво.

Дубовик Ольга Ефимовна,кандидат экономических наук, доцент, доцент кафедры финансов
Одесского национального экономического университета**ВЕКТОРЫ АНТИРИСКОВЫХ МЕР ГОСУДАРСТВА В СФЕРЕ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ**

В статье обобщены существующие концептуальные подходы к трактовке дефиниции «налоговый риск». Исследован уровень теневой экономики в Украине. Рассмотрены причины существования налоговых рисков для государства и некоторые аспекты их проявления: злоупотребление налоговыми льготами и преференциями, контрабанда, отток капиталов через офшоры, заключение сделок с фиктивными фирмами. Определены основные направления борьбы с уклонением от налогообложения.

Ключевые слова: налоговые риски, теневая экономика, контрабанда, офшор, фиктивное предпринимательство.

Olga Dubovyk,PhD in Economics, Assistant Professor, Assistant Professor at the Department of Finance
Odessa National Economic University**VECTORS OF STATE ANTI-RISK MEASURES IN THE FIELD OF TAXATION**

The article is devoted to the study of the problem of tax evasion by business entities. It summarizes the existing conceptual approaches to the interpretation of the definition of "tax risk", the existence of which is due to a number of objective and subjective factors.

The measuring and understanding the nature of the shadow economy should help the government identify possible ways to get businesses out of the shadows. The presence of a large shadow sector, on the one hand, does not reduce the tax burden on businesses, and on the other – it distorts the conditions of competition.

The problem of abuse of tax benefits and special regimes due to the use of individual entrepreneurs for tax evasion has been studied. The introduction of registrars of settlement operations for entrepreneurs working on a simplified taxation system is one of the ways to legalize their income, de-shadow the economy and ensure healthy competition.

The analysis showed that a large number of tax crimes are related to the smuggling of goods. In addition to seizures and instituting smuggling cases, violators are subject to fines and customs duties.

It is determined that the use of offshore allows businesses to significantly reduce their tax payments and increase net income and capital. The development and the implementation of the schemes for the outflow of the capital through offshore to avoid the taxation within the country, the rise of corruption, the ability to hide the real business owners causes significant damage to the country's economy. On the way to deoffshorization, Ukraine has joined the International Action Plan to combat the erosion of the tax base and the withdrawal of profits from taxation. The general implementation of the provisions of the BEPS Plan will lead to the fact that the vast majority of aggressive international tax planning schemes will lose their effectiveness, and some of them will become completely illegal.

It is proved that the existence of fictitious entrepreneurship causes significant damage to the economic development of Ukraine. An appropriate measure to combat this phenomenon will be the development of a single automated database of fictitious enterprises with public access to it.

Keywords: tax risks, shadow economy, smuggling, offshore, fictitious entrepreneurship.

Постановка проблеми. Податкові ризики, які існують у державі і з часом набувають нових форм, мають різні джерела походження. Однак ефект від їх прояву один – значні недонадходження податкових платежів у бюджет. Задля мінімізації наслідків агресивного податкового планування суб'єктів господарювання, що призводить до ухилення від сплати податків, або повного знищення підґрунтя для розробки можливих схем уникнення оподаткування, держава повинна вжити ефективних заходів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Останніми роками багато уваги з боку науковців та практиків приділяється проблемі збільшення податкових надходжень у бюджет країни через скорочення податкових ризиків. Найбільш вагомий внесок з дослідження питань проблематики податкових ризиків представлені у працях В. П. Вишневського, В. В. Вітлінського, В. М. Гранатурова, О. М. Десятнюк, В. Б. Захожая, Т. Г. Мисник, О. М. Тимченко та ін.

Мета і завдання дослідження. Існування податкових ризиків для держави зумовлює необхідність дослідження тих їх видів, від яких сьогодні найбільше потерпають доходи бюджету нашої країни, та визначення шляхів подолання їх проявів.

Виклад основного матеріалу. За основу трактування категорії «податковий ризик» візьмемо визначення, яке міститься у Наказі Державної податкової адміністрації України № 308: «Під податковим ризиком слід розуміти теоретичну ймовірність того, що внаслідок якихось дій платника певні платежі до бюджету можуть надійти не в повному обсязі або несвоєчасно» [1]. Дослідження, проведені нами задля уточнення та більш глибокого тлумачення цього поняття, свідчать про те, що більшість науковців вказують, що податковий ризик – це категорія, реалізація якої пов'язана з певною вірогідністю (ймовірністю) недонадходження податкових платежів у бюджет. Однак причини цього явища трактуються по-різному. Одні автори вважають, що це відбувається внаслідок ухилення від сплати податків чи порушення податкового законодавства [2], інші – в результаті дій (бездіяльності) учасників податкових правовідносин [3]; через використання платниками податків методів мінімізації оподаткування, можливих в силу тих чи інших недоліків у податковому законодавстві [4]; у зв'язку з не до кінця обґрунтованими змінами податкового законодавства, неефективною роботою податкових і митних органів щодо контролю за сплатою податків і зборів, а також поверненням платникам податків фінансових ресурсів, які надійшли в розпорядження держави внаслідок неправомірних дій посадових осіб контролюючих органів [5]; через неефективність побудови і функціонування податкової системи, дії існуючих загроз та впливу на неї зовнішніх і внутрішніх чинників [6]; унаслідок можливого впливу (дії) на надходження коштів до бюджетів усіх рівнів і державних цільових фондів низки об'єктивних та/або суб'єктивних факторів, які не враховуються при їх плануванні [7]. Тобто причини недонадходження податкових коштів у бюджет криються як у некоректній поведінці платників податків, так і у неправомірних діях фіскальних органів, на що вказує науковець К. В. Колісниченко [8].

Однією з причин недонадходження сум податкових платежів до бюджету є наявність значного тіньового сектору. В залежності від методу розрахунку та від суб'єктивної оцінки експертів, рівень тіньової економіки України коливається у межах від 30 % до 60 %. За даними Міністерства економіки майже третину від офіційного ВВП України становлять тіньові операції. Це є забагато порівняно з розвиненими країнами, але приблизно дорівнює показникам країн із близькими до наших характеристиками якості врядування і доходу на душу населення. Інтегральний показник рівня тіньової економіки в Україні у 2019 р. зменшився у порівнянні з 2014 р. на 9 %, але залишається досить значним – 29% (рис. 1). Однак він лише частково здатний ідентифікувати негрошові операції і лише частково перетинається з нелегальною економікою.

* прогнозовані дані, які не є остаточними

Рис. 1. Динаміка інтегрального показника рівня тіньової економіки в Україні та темпів приросту/зниження рівня реального ВВП (у % до попереднього року)

Джерело: Державна служба статистики України [9].

Досвід попередніх криз свідчить про очікування збільшення рівня тіньової економіки у найближчій перспективі, адже в умовах значної невизначеності через поширення пандемії COVID-19 та збройного конфлікту на сході країни бізнес прагне зменшити ризики втрати ресурсів. За прогнозними даними у 2020 р. реальний ВВП знизиться на 3,8 % та зросте рівень тіньової економіки до 31 % [9]. Протягом цього року відбулось зменшення ділової та інвестиційної активності як в середині країни, так і за її межами. Також суттєво зросли збитки в економіці.

Наявність великого тіньового сектору, з одного боку, не дозволяє зменшити податкове навантаження на суб'єктів господарювання, а з іншого – спотворює умови конкуренції. Вимірювання та розуміння сутності тіньової економіки має допомогти уряду визначити можливі шляхи для виведення бізнесу з тіні. Найбільші суми ухилень від сплати податків спостерігаються внаслідок приховування: (1) доходу від бізнесу, (2) реальної кількості найманих працівників та (3) реальних розмірів виплаченої зарплати. Найбільш тінізованими секторами економіки є роздрібна торгівля та будівництво. Сьогодні серед пріоритетів Мінекономіки – легалізація трудових відносин і загалом економічної активності в країні.

З цього приводу дуже актуальним є зловживання податковими пільгами і спеціальними режимами через використання фізичних осіб-підприємців (ФОП) для ухилення від оподаткування. Малий та середній бізнес не може конкурувати з компаніями, які «поділилися» на сотні ФОПів, що платять 3 (5) % єдиного податку та 1320 грн єдиного соціального внеску на місяць при річному обороті 7 млн грн на кожного підприємця і при цьому майже не обліковують свою діяльність. Виникає багато ризиків для держави: це і руйнування чесної конкуренції, і недонадходження до бюджету, і живлення податкових махінацій. За даними фахівців, скрутки ПДВ, обсяг яких сьогодні складає близько 4,5–5 млрд грн щомісяця, були б неможливі без продажу товарів за готівку через ФОПів. Тому запровадження реєстраторів розрахункових операцій для фізичних осіб-підприємців, які працюють на спрощеній системі оподаткування, – один з шляхів легалізації їх доходів, детінізації економіки та забезпечення в ній здорової конкуренції. Ці новачки покликані забезпечити скорочення «чорного» та «сірого» імпорту, нелегальної торгівлі та контрабанди.

На території України останніми роками залишається досить великою кількість злочинів, пов'язаних з контрабандою товарів. Під контрабандою (італ. Contrabbando від contra «проти» і bando «урядовий указ») будемо розуміти незаконне переміщення через державний кордон товарів, цінностей та інших предметів, що призводить до зменшення податкового навантаження на імпорт.

Лише легальний зовнішньоторговельний оборот України за 9 місяців 2020 р. склав 83 млрд дол., що еквівалентно 81 % ВВП [9]. Доходи бюджету за рахунок зовнішньоекономічної діяльності формуються за рахунок мита та митних зборів, імпортного ПДВ та акцизного податку. За підсумками 9 місяців 2020 р. ці митні платежі склали 250,5 млрд грн., або 33,1 % доходів державного бюджету України чи 8,7 % ВВП [10]. Тіньовий же імпорт, за розрахунками фахівців, традиційно коливається в діапазоні 10 % ВВП. Ввезення нелегальної продукції призводить до зниження конкурентоспроможності українських підприємств на внутрішньому ринку, згортання виробництва, скорочення працівників і подальшого відтоку робочої сили за кордон. Тому що контрабанда – це штучне звільнення імпортованих товарів від будь-яких податків і зборів на території країни. І покупець такого товару несе як моральну, так і приховану матеріальну відповідальність за існування контрабандних схем.

Найбільш ризикогенними товарними групами для нашої країни є машини та електроніка, хімічна продукція, транспорт, текстиль, одяг тощо. А основними країнами-джерелами контрабандних поставок в Україну є Польща (16,7 %), Російська Федерація (15,7 %), Німеччина (9,5 %), Угорщина (7,1 %) та Китай (3,9 %). Через існування контрабандних схем бюджет втрачає від 3 до 5 млрд дол. щорічно. Фахівці розраховували, що при 100-відсотковому «обіленні» контрабанди можна знизити ставку податку на доходи фізичних осіб з існуючих 18 % до 9 %, ПДВ – до 15 %, а податок на прибуток і зовсім не стягувати, а залишити ці кошти на потреби підприємств [11].

Працівники Держприкордонслужби торік затримали товарів приблизно на 730 млн грн, що майже удвічі вище за показник 2019 р. Окрім вилучень і порушення справ щодо контрабанди, також застосовуються механізми штрафів і донарахування митних платежів. Зокрема, за цей період за матеріалами СБУ накладено майже 32 млн грн штрафів, а 91,6 млн грн – сума додаткового мита, яке мають сплатити порушники [12].

Ризики недонадходження податкових платежів у бюджет країни також пов'язані і з використанням інших інструментів ухилення від сплати податків та агресивного податкового планування. Розробка та реалізація схем відтоку капіталів через офшори задля уникнення оподаткування всередині країни, виведення корупційних коштів, можливості приховати справжніх власників бізнесу завдає значної шкоди економіці країни. Обираючи податкову гавань для реалізації своїх інтересів, представники бізнесу враховують різноманітні привілеї для різних категорій платників податків. Суттєвою перевагою є наявність

двосторонньої конвенції з Україною про уникнення подвійного оподаткування, яка б передбачала низькі ставки на пасивні доходи (проценти, дивіденди, роялті) та дозволяла не оподатковувати в Україні доходи від продажу певних активів (наприклад, цінні папери, корпоративні права тощо). Частка зовнішньоекономічних контрактів, в межах яких товар проходить через компанії, зареєстровані в офшорах, перевищує на сьогодні 80 %. А сумарні втрати бюджету від несплати податку на прибуток за період з 2011 р. по 2018 р. становлять понад 313 млрд грн, або понад 20 млрд дол. [13].

Перелік держав, які відповідають критеріям, установленим Податковим кодексом України для офшорних центрів, у 2021 році охоплює 85 позицій. З них 36 центрів потрапили у «чорний» список: вони не взяли на себе жодних зобов'язань зі збільшення податкової прозорості (наприклад, Бахрейн, Барбадос, Монако, Ліберія тощо). Україна змушена застосовувати до них певних заходів задля заохочення їх працювати у правовому полі. Так, при імпорті товарів з цих територій витрати покупця мають складати лише 85 % від суми контракту, а угоду фіскальні органи будуть розглядати через призму законів про контрольовані операції та трансфертне ціноутворення. Таким чином держава розширює свою податкову базу при роботі вітчизняних підприємств з офшорними юрисдикціями.

Використання офшорів дозволяє бізнес-структурам значно зменшувати свої податкові платежі і збільшувати чистий дохід та капітал. Однак, у більшості випадків, міжнародне і національне законодавство при цьому не порушується. Застосування на практиці схем оптимізації або зменшення податків, розроблених на базі чинного законодавства, має назву «податкового планування». Міжнародне податкове планування найбільшого розквіту досягло в XX ст. На сьогодні, за даними спеціалістів Організації економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), загальні втрати розвинутих країн з високими податковими ставками у вигляді недоотриманих податків становили близько 200–250 млрд дол. щорічно.

Одним з важливих кроків, який зробила Україна на шляху деофшоризації, є її приєднання в рамках співробітництва з ОЕСР з 1 січня 2017 р. до Плану дій з боротьби з розмиванням бази оподаткування та виведенням прибутку з-під оподаткування (англ. Base Erosion and Profit Shifting – BEPS). Обов'язковими до виконання Україною є чотири з п'ятнадцяти пунктів, які повинні імплементуватися у внутрішнє законодавство країни та її міжнародні договори:

- удосконалення заходів боротьби з податковими зловживаннями;
- недопущення зловживання пільгами, передбаченими двосторонніми угодами;
- рекомендації про документацію з трансфертного ціноутворення та розкриття інформації по країнах;
- удосконалення процедури взаємного узгодження шляхом вирішення спорів.

Також Верховною Радою ратифіковано багатосторонню MLI-конвенцію про виконання заходів, які стосуються угод про оподаткування, спрямовану на боротьбу з розмиванням податкової бази і переміщенням прибутку за кордон. Ці правові інструменти посилюють механізми боротьби контролюючих органів із зловживаннями в галузі оподаткування та протидіють бізнес-структурам оптимізувати податкові зобов'язання за допомогою звичних схем. Загальне впровадження положень Плану BEPS призведе до того, що більшість схем агресивного міжнародного податкового планування втратить свою ефективність, а деякі з них стануть і зовсім незаконними. В умовах значного підвищення ступеня прозорості податковим і правоохоронним органам стане значно простіше виявляти і викривати такі схеми.

Податкові ризики значних недонадходжень у бюджет криються в реалізації угод з фіктивними фірмами, які за мету мають незаконне формування занадто великих витрат підприємства та податкового кредиту з ПДВ при придбанні робіт та послуг. Фактично ці роботи виконані власними силами або іншим підприємством з меншими матеріальними витратами або ж їх зовсім не було. Але документообіг проводиться через фіктивні фірми, що ускладнює встановлення реального виконавця робіт або послуг. Такі схеми розробляються задля зменшення розміру податкових зобов'язань перед бюджетом реально працюючих підприємств; легалізації (відмивання) доходів, отриманих злочинним шляхом.

Розрізняють «чорну» фірму – для разових операцій, «сіру» – для неодноразових операцій, «буферну» – для більшого укріплення механізму реалізації схем з ухилення від оподаткування через збільшення посередницьких проміжних ланок між реальним підприємством і фіктивною фірмою. Для виявлення та припинення роботи фіктивних структур державні податкові органи використовують різні інструменти доказу протиправної діяльності, насамперед провадять щодо них та їх контрагентів зустрічні зв'язки, застосовують міри кримінальної відповідальності. Визнання недійсними договорів, укладених із фіктивними суб'єктами господарювання, призводить до нарахування значних сум податкових зобов'язань і значних штрафних санкцій.

Існування фіктивного підприємництва завдає значної шкоди економічному розвитку України. З ним пов'язано більше 40 % усіх злочинів у податковій сфері [13, с. 58]. Необхідною і доцільною мірою бо-

ротьби з цим феноменом буде розробка єдиної автоматизованої бази даних про фіктивні підприємства із загальним публічним доступом до неї.

Великий досвід перешкоджання роботи з фіктивними підприємницькими структурами напрацьований податківцями Республіки Білорусь. У відкритому доступі на сайті Державної податкової служби розміщено реєстр комерційних організацій і індивідуальних підприємців з підвищеним ризиком правопорушення в економічній сфері, який містить відомості про суб'єктів господарювання, що мають ознаки фіктивності. У цей час реєстр містить понад шести тисяч організацій і індивідуальних підприємців, з якими не рекомендована співпраця. Це забезпечило можливість реалізації механізму відшкодування збитків, завданих державі суб'єктами, діяльність яких пов'язана з фіктивними структурами, у правовому полі.

Висновки. У будь-якому випадку наявність податкових ризиків – об'єктивне явище, якого неможливо позбутися. В процесі функціонування податкової системи з'являється безліч умов та обставин, що спричиняють подальше їх існування та модифікацію під докільля, підвищення ступеня напруженості у суспільстві. Вони є невід'ємними базовими властивостями податкової сфери, що становлять основу її невизначеності. Однак треба намагатися через прийняття певних рішень та запровадження певних заходів на рівні держави звести кількість податкових ризиків до мінімуму.

Література:

1. Наказ Державної податкової адміністрації України про впорядкування роботи з податковими ризиками від 23.06.2003 № 308. Офіційний сайт Державної фіскальної служби України. URL: <http://sfs.gov.ua> (дата звернення: 16.02.2021).

Nakaz Derzhavnoi podatkovoi administratsii Ukrainy pro vporiadkuvannya roboty z podatkovymy ryzykamy vid 23.06.2003 № 308. [Order of the State Tax Administration of Ukraine on streamlining work with tax risks from 23.06.2003 № 308]. Ofitsiynyi sait Derzhavnoi fiskalnoi sluzhby Ukrainy. [Official site of the State Fiscal Service of Ukraine]. <<http://sfs.gov.ua>> (2021, February, 16). [in Ukrainian].

2. Фролов С. М., Козьменко О. В. та ін. Управління фінансовою безпекою економічних суб'єктів : навчальний посібник. Суми : ДВНЗ «УАБС НБУ», 2015.

Frolov, S.M., Kozmenko, O.V. ta in. (2015). *Upravlinnia finansovoiu bezpekoiu ekonomichnykh sub'iektiv: navchalnyi posibnyk* [Managing the financial security of economic entities: the manual]. Sumy: DVNZ «UABS NBU». [in Ukrainian].

3. Гончаренко Л. И. Налоговые риски: теория и практика управления. *Финансы и кредит*. 2009. № 2 (338). С. 5.

Goncharenko, L.I. (2009). Nalogovye riski: teoriya i praktika upravleniya [Tax risks: theory and practice of management]. *Finansy i kredit*. [Finance and credit], 2 (338), 5. [in Russian].

4. Пинская М. Р. Налоговый риск: сущность и проявление. *Финансы*. 2009. № 2. С. 43–46.

Pinskaya, M.R. (2009). Nalogovyy risk: sushchnost' i proyavlenie [Tax risk: essence and manifestation]. *Finansy*. [Finance], 2, 43–46. [in Russian].

5. Пансков В. Г. Налоговые риски: проявление и возможные пути минимизации. *Экономика. Налоги. Право*. 2013. № 4. С. 76.

Panskov, V.G. (2013). Nalogovye riski: proyavlenie i vozmozhnye puti minimizatsii [Tax risks: manifestation and possible ways to minimize]. *Ekonomika. Nalogi. Pravo*. [Economy. Taxes. Right], 4, 76. [in Russian].

6. Мисник Т. Г., Безкровний О. В., Романченко Ю. О. Податкові ризики: характеристика та шляхи мінімізації. *Актуальні проблеми економіки*. 2016. № 6. С. 158–166.

Mysnyk, T.H., Bezkrivnyi, O.V., Romanchenko, Yu.O. (2016). Podatkovi ryzyky: kharakterystyka ta shliakhy minimizatsii [Tax risks: characteristics and ways to minimize]. *Aktualni problemy ekonomiky*. [Current economic problems], 6, 158–166. [in Ukrainian].

7. Гранатуров В., Ясенова І. Податкові ризики держави: визначення та класифікація. *Фінанси України*. 2007. № 10. С. 86–94.

Hranaturov, V., Yasenova, I. (2007). Podatkovi ryzyky derzhavy: vyznachennia ta klasyfikatsiia [State tax risks: definition and classification]. *Finansy Ukrainy*. [Finance of Ukraine], 10, 86–94. [in Ukrainian].

8. Колісниченко К. Сутність і фактори виникнення податкових ризиків. *Світ фінансів*. 2013. № 2. С. 40–47.

Kolisnichenko, K. (2013). Sutnist i faktory vynyknennia podatkovykh ryzykiv [The essence and factors of tax risks]. *Svit finansiv*. [The world of finance], 2, 40–47. [in Ukrainian].

9. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 18.02.2021).

Ofitsiynyi sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. <<http://www.ukrstat.gov.ua>> (2021, February, 18). [in Ukrainian].

10. Офіційний сайт Державної казначейської служби України. URL: <https://www.treasury.gov.ua> (дата звернення: 20.02.2021).

Ofitsiynyi sait Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy [Official site of the State Treasury Service of Ukraine]. <<https://www.treasury.gov.ua>> (2021, February, 20). [in Ukrainian].

11. Аналіз обсягів контрабанди в Україні: масштаби, прямі / непрямі втрати бюджету та економіки (Інтернет-ресурс Ukraine Economic Outlook). URL: <http://ua-outlook.com.ua/wp-content/uploads/2019.pdf> (дата звернення: 22.02.2021).

Analiz obsiahiv kontrabandy v Ukraini: masshtaby, priami / nepriami vtraty biudzhetu ta ekonomiky (Internet-resurs Ukraine Economic Outlook) [Analysis of smuggling volumes in Ukraine: scale, direct / indirect losses of the budget and economy (Internet resource Ukraine Economic Outlook)] <<http://ua-outlook.com.ua/wp-content/uploads/2019.pdf>> (2021, February, 22). [in Ukrainian].

12. Офіційний сайт Державної митної служби України. URL: <https://customs.gov.ua> (дата звернення: 23.02.2021).

Ofitsiynyi sait Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy [Official site of the State Customs Service of Ukraine]. <<https://customs.gov.ua>> (2021, February, 23). [in Ukrainian].

13. Звіт про проведення національної оцінки ризиків у сфері запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, та фінансуванню тероризму-2019. Сайт Академії фінансового моніторингу. URL: <https://finmonitoring.in.ua> (дата звернення: 23.02.2021).

Zvit pro provedennia natsionalnoi otsinky ryzykiv u sferi zapobihannia ta protydii lehalizatsii (vidmyvanniu) dokhodiv, oderzhanykh zlochyнным shliakhom, ta finansuvanniu teroryzmu-2019 [Report on the national risk assessment in the field of prevention and counteraction to legalization (laundering) of proceeds from crime and terrorist financing-2019]. *Sait Akademii finansovoho monitorynhu*. [Website of the Academy of Financial Monitoring]. <<https://finmonitoring.in.ua>> (2021, February, 23). [in Ukrainian].